

Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym.

Analiza porównawcza

An image of the political leader in a totalitarian, authoritarian and democratic political system.

Comparative analysis

Przemysław Potocki

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych

Abstract

This article focuses on the relations between an image of a political leader and a type of a political system. The models of a political system were used to compare determinants and factors which have an influence on the process of image creation. This theoretical proposal is aimed at a description of the main social and political conditions of the image elements and political system's identity. The function of a leader's image for stability and development of the political system is different for each analysed political system, i.e. totalitarian, authoritarian and democratic systems. In the totalitarian system, the image of a political leader is a kind of communication tool for maintenance of the permanent social mobilization. In the authoritarian system, the process of the image creation allows a political leader to hold control over selected areas of social life. Finally, in the democratic system, a political leader uses his image to enter political and electoral market and establish stable position on them.

Keywords: *political image, political system, image creation, political leader.*

Analiza wizerunku polityka może być przeprowadzana w oparciu o różne ujęcia teoretyczne. Skupiają się ona na odmiennych poziomach rzeczywistości społecznej. Pierwsze z nich, ujęcie psychologiczne, eksponuje czynniki jednostkowe odpowiedzialne za postrzeganie wizerunku polityka. Są to takie czynniki jak: osobowość, postawy, motywacja, procesy poznawcze, emocje. Ujęcie drugie, socjolo-

giczne, obejmuje czynniki grupowe wpływające na postrzeganie polityka, wśród których można wskazać następujące czynniki: tożsamość społeczna, preferencje polityczne/wyborcze, przynależność grupowa/klasowa, kultura polityczna, socjalizacja polityczna. Jako kolejne należy wskazać ujęcie instytucjonalne, które kładzie nacisk na znaczenie norm prawnych/pozaprawnych w procesie kreacji wizerunku polityka.

Celem tego artykułu jest dokonanie próby konceptualizacji wizerunku polityka przy zastosowaniu czwartego ujęcia teoretycznego. Jest to ujęcie systemowe¹ – dotyczy ono najwyższego poziomu zorganizowania rzeczywistości społecznej – poziomu systemu społecznego, składającego się z różnych podsystemów (m.in. politycznego, ekonomicznego, kulturowego). Jego podstawę epistemologiczną stanowi metoda systemowa². W oparciu o to założenie teoretyczne będą analizowane cechy charakterystyczne wizerunku polityków w kontekście typu systemu politycznego, w którym politycy działają. Przyjęte zostało, za Robertem A. Dahlem i Bruce'em Stinebricknerem, następujące ujęcie systemu politycznego: „System polityczny jest zbiorem elementów, które oddziałują na siebie i które indywidualnie i zespołowo wywierają wpływ na jednostki i zespoły stanowiące elementy czy części systemu”³. Zostaną wyszczególnione trzy podstawowe typy systemu politycznego: totalitarny, autorytarny, demokratyczny. Metoda systemowa jest jedną z podstawowych i najstarszych metod badawczych w politologii⁴. Stanowi ona zastosowanie powstałych na gruncie cybernetyki kategorii badawczych do badania zjawisk politycznych. Za jej twórców uważani są: David Easton⁵, Gabriel A. Almond oraz G. Bingham Powell Jr.⁶, a także Karl W. Deutsch⁷.

¹ Przyjmuję określenie „ujęcie systemowe” w celu zachowania spójności semantycznej wszystkich ujęć teoretycznych prezentowanych we wstępie. W literaturze przedmiotu to ujęcie jest określane jako „teoria systemów”. Por. hasło *Systems theory*. (w:) L. Lee Kaid, Ch. Holtz-Bacha (red.), *Encyclopedia of Political Communication*. Volume 1&2, SAGE Publications Ltd, London 2008, s. 770-773.

² Szerzej na temat analizy systemowej w politologii zob. A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*, (w:) Jabłoński A. W., Sobkowiak L., (red.) 1999. *Studia z teorii polityki*. Tom 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 73-88.

³ Dahl R. A., Stinebrickner B., 2007. *Współczesna analiza polityczna*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 53.

⁴ Syntetyczny opis genezy użycia tej metody badawczej w politologii przedstawia Franciszek Ryszka. Zob. Ryszka F., 1984. *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 360-369.

⁵ Easton D., 1965. *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

⁶ Almond G. A., Powell G. B. Jr., *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Little, Brown And Company (Inc.), Boston.

⁷ Deutsch K. D., 1963. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, The Free Press, New York.

Kluczową kategorią analityczną w tej metodzie badawczej jest „system”, a posługiwanie się tą kategorią opiera się na następujących założeniach teoretycznych⁸:

1. obiekty tworzące elementy systemu są, dzięki integracji wewnętrznej, bytem samoistnym;
2. system posiada zdolność samosteroowności oraz oddziaływania na otoczenie zewnętrzne;
3. przy badaniu systemu należy uwzględnić warunki, w jakich on funkcjonuje;
4. cechy systemu jako całości są uzależnione od cech jego elementów, a cechy elementów są uzależnione od systemu jako całości;
5. źródłem przekształceń systemu i jego funkcji jest sam system.

Czym jest system jako kategoria badawcza stosowana w naukach społecznych? Według S. Colemana, jest to: „zespół obiektów lub elementów (prawdziwych lub abstrakcyjnych) wraz z zestawem relacji pomiędzy nimi”⁹. Tę definicję charakteryzuje duży stopień ogólności, który pozwala zastosować ją do zjawisk ze wszystkich poziomów życia społecznego (poziom mikro, mezo, makro). W odniesieniu do poziomu politycznego życia społecznego D. Easton definiuje *system polityczny* jako zestaw działań politycznych, a o ich politycznym charakterze decyduje kryterium społecznej ważności; działania nie spełniające tego kryterium należą do otoczenia systemu politycznego¹⁰. Tak więc system polityczny ma czynnościowy, a nie obiektowy charakter, co czyni sam system polityczny dynamiczną – pod względem ontologicznym – kategorią analityczną.

Takie systemowe ujęcie polityki ma zapewnić, według A. Antoszewskiego, realizację trzech celów badawczych¹¹. Pierwszy cel to obiektywizacja wyniku badawczego tak, aby dzięki analizie systemowej możliwe było budowanie empirycznej teorii polityki. Drugi cel stanowi ujmowanie w sposób całościowy przedmiotu badań, czyli systemu politycznego. Trzeci cel stanowi wyodrębnienie, w sposób jak najbardziej precyzyjny, przedmiotu badań (a więc systemu politycznego) od składających się na jego otoczenie procesów i zjawisk.

System polityczny w ujęciu funkcjonalnym analizował G. A. Almond¹². Wy różnił on trzy typy funkcji systemu politycznego. Pierwsza funkcja ma charakter

⁸ Langer T., 1977. *Amerykańska wersja analizy systemowej w nauce o państwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 24.

⁹ Coleman S., 1975. *Measurement and Analysis of Political Systems: A Science of Social Behavior*. John Wiley and Sons, New York 1975, s. 13.

¹⁰ Easton D., 1957. *An Approach to the Analysis of Political Systems, April 1957*. World Politics 9(3), s. 385.

¹¹ Antoszewski A., *System...*, (w:) Jabłoński A. W., Sobkowiak L. (red.), *Studia...*, op. cit., s. 74–75.

¹² Almond G. A., 1965. *A Developmental Approach to Political Systems*, World Politics 17(2), s. 189-190.

egzystencjalny, bowiem odnosi się do przetrwania systemu jako całości. Drugą funkcją jest funkcja konwersji zasobów pobieranych z otoczenia i przetwarzania ich w celu wydania określonych decyzji władczych. Każdy system polityczny posiada określoną zdolność reagowania na żądania płynące z otoczenia. Ostatnim typem funkcji jest funkcja adaptacyjna wyrażająca się w procesach rekrutacji elit oraz socjalizacji politycznej, która wpływa na wewnętrzną efektywność systemu. Inne ujęcie parametrów działania systemu, oparte na kryterium stopnia samodzielności systemu (w ujęciu ogólnym), proponuje Krzysztof Mikołajewski. Wyszczególnia on receptywność oraz transformatywność systemu¹³. Receptywność jest stopniowalną zdolnością do odbierania bodźców zewnętrznych. Natomiast transformatywność polega na stopniowalnej zdolności przekształcania bodźców wejściowych na reakcje wyjściowe.

Ze względu na sposób, w jaki system polityczny jest zorientowany na wykorzystania akcji politycznych określonego typu (sposób określany jako „kultura polityczna”), G. A. Almond wyróżnił cztery rodzaje systemów politycznych¹⁴. Pierwszym systemem jest anglo-amerykański system polityczny - oparty na homogenicznej i świeckiej kulturze politycznej (istnieje zgoda, co do środków służących do osiągnięcia celów politycznych). Ten typ kultury politycznej charakteryzuje ją istnienie wielu wartości w ramach kultury politycznej oraz racjonalność. Drugi typ to przedprzemysłowy system polityczny, w którym elementy nie mają tak ściśle określonych funkcji jak w przypadku systemu anglo-amerykańskiego. Ważną rolę regulacyjną odgrywa tradycja, a różne grupy społeczne mają odmienne mapy poznawcze polityki, co skutkuje stosowaniem przez nie innych norm w działaniu politycznym. Trzecim typem są systemy totalitarne, w których homogeniczność kultury politycznej ma charakter syntetyczny. Podległość ośrodkowi władczemu jest oparta na kombinacji apatii oraz konformizmu. Agendy podległe ośrodkowi władczemu – biurokracja, partia, armia, tajna policja – są niestabilne z funkcjonalnego punktu widzenia, bowiem rządzenie opiera się przed wszystkim na stosowaniu przemocy. Ostatnim typem systemu politycznego jest europejski kontynentalny system polityczny, który G. Almond odnosi głównie do Francji, Niemiec oraz Włoch. Historyczne podłoże dla systemu kontynentalnego jest wyznaczone przez nieudane działania klasy średniej w XIX wieku zmierzające do sekularyzacji kultury politycznej. Główne elementy tego typu (podtypy kultury politycznej) to: przedindustrialne katolickie elementy, elementy związane z klasą średnią, elementy oparte na procesie industrializacji. Rynek polityczny nie jest oparty na wymianie,

¹³ Mikołajewski K., 2010. *Zastosowanie analizy cybernetyczno-systemowej w naukach społecznych*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, s. 31-32.

¹⁴ Almond G. A., 1956. *Comparative Political Systems.*, Journal of Politics 18(3), s. 398-408.

ale ma aksjologiczny charakter, a działania polityczne nie są wyznaczone przez zasadę racjonalności.

Powyższa typologia systemów politycznych ukazuje jakie czynniki na poziomie makro, a więc występujące na poziomie systemów politycznych jako całości, warunkują proces kreacji wizerunku polityka¹⁵. Wskazują na ograniczenia w dostępności poszczególnych strategii komunikowania się polityka z potencjalnymi i aktualnymi zwolennikami przy pomocy wizerunku. W odniesieniu do anglo-amerykańskiego systemu politycznego głównym czynnikiem ograniczającym skuteczność danego wizerunku jest zawarty w nim element racjonalności. Wizerunek pozbawiony tego elementu, nie będzie zapewniał politykowi wzrostu poparcia społecznego. W przedprzemysłowych systemach politycznych kluczową rolę odgrywa tradycja, a polityk powinien podkreślać swoje przywiązanie do systemu normatywnego będącego aksjologiczną warstwą tradycji. W systemach totalitarnych polityk musi podkreślać swoje zdecydowanie i wolę użycia siły w działaniach politycznych, aby uzyskać społeczną akceptację dla swoich celów. W ostatnim typie systemów politycznych, czyli w europejskich systemach kontynentalnych, wizerunek polityka powinien zawierać elementy odzwierciedlające wszystkie główne podtypy kultury politycznej występujące w danym społeczeństwie. Podsumowując, każda skuteczna kreacja wizerunku polityka powinna uwzględniać kulturę polityczną społeczeństwa, w którym działa taki polityk.

Dwukierunkowy system komunikowania jest charakterystyczny dla demokratycznych systemów politycznych, natomiast system jednokierunkowy jest wykorzystywany w systemach totalitarnych. Systemy autorytarne mają rozwiązania komunikacyjne będące modelem mieszanym, wprowadzie istnieje dwukierunkowy system komunikowania, ale ośrodek władczy dąży do minimalizacji zakresu przesyłanych informacji do społeczeństwa jeśli nie są one bezpośrednio powiązane z istnieniem i stabilizacją systemu autorytarnego¹⁶.

Charakter systemów komunikowania w poszczególnych typach systemów politycznych pozwala politykom na zróżnicowane oddziaływanie na postawy, systemy normatywne i opinie członków społeczeństwa¹⁷. System totalitarny zapewnia największą możliwość takiego wpływu, system autorytarny umożliwia wpływanie

¹⁵ Marek Mazur wskazuje, iż tymi czynnikami w przypadku współczesnego demokratycznego systemu politycznego są: zmniejszenie znaczenia partii, zmiany charakterystyki elektoratu, personalizacja polityki. Zob. Mazur M., 2007. *Marketing polityczny. Studium porównawcze prezydenckich kampanii wyborczych w USA i w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 25-28.

¹⁶ Rawnsley G. D., 2005. *Political Communication and Democracy*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, s. 147.

¹⁷ Ten proces kompleksowego oddziaływania można określić jako "rządzenie". Szerzej na temat koncepcji rządzenia zob. Kjær A. M., 2009. *Rządzenie*. Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

selektywne (odnoszące się do wybranych sfer życia społecznego), natomiast system demokratyczny stwarza politykom minimalne możliwości wywierania takiego wpływu. Im mniejsza liczba alternatywnych źródeł uzyskiwania informacji przez członków społeczeństwa, tym większe prawdopodobieństwo, że ośrodek władczy będzie wykorzystywał metody socjotechniki dla realizacji swoich celów. Można wysunąć tezę, iż charakter systemu komunikowania determinuje możliwości i zakres kreacji wizerunku polityka w poszczególnych typach systemów politycznych.

2. Wizerunek polityka a typ systemu politycznego

2.1. Wizerunek polityka w totalitarnym systemie politycznym

Totalitarne systemy polityczne charakteryzuje całkowita polityzacja sfery publicznej życia społecznego, dlatego też proces kreacji wizerunku polityka w tego typu systemie stanowi dobry materiał badawczy dla analizy działań kreacyjnych w warunkach całkowitej kontroli nad wszystkimi kanałami oraz środkami komunikowania publicznego. Istotą totalitarnego systemu politycznego jest syndrom cech określany zbiorczo jako totalitaryzm. Według Z. Brzezińskiego, „Totalitaryzm jest systemem, w którym zaawansowane technologicznie instrumenty władzy politycznej są wykorzystywane bez ograniczeń przez scentralizowane przywództwo elity rządzącego ugrupowania dla celów wywołania skutecznej totalnej rewolucji społecznej, ukształtowania nowego typu człowieka, w oparciu o całkowitą arbitralność założeń ideologicznych głoszonych przez przywódców w atmosferze wymuszonej jedności całego społeczeństwa”¹⁸. Definicja ta nie podkreśla spersonalizowanego charakteru systemu totalitarnego, natomiast eksponuje jego socjotechniczny aspekt.

Na podstawie powyższych ustaleń badawczych, odnoszących się do totalitarnych systemów politycznych, można przyjąć, iż takimi były systemy polityczne III Rzeszy Niemieckiej oraz Związku Radzieckiego, natomiast analiza wizerunków polityków w tych systemach politycznych będzie odnosić się do Adolfa Hitlera oraz Józefa Stalina w okresie, gdy byli stali na czele ośrodków władczych tych państw. W odniesieniu do A. Hitlera będzie to okres od 23 marca 1933 r. (uchwalenie ustawy o pełnomocnictwach, która czyniła z rządu niemieckiego, a ściślej kanclerza A. Hitlera, naczelnny organ w strukturze organów władzy państwowej) do jego śmierci w dniu 30 kwietnia 1945 r. Natomiast w przypadku J. Stalina trudno wyznaczyć datę początkową ponieważ zakres jego władzy zwiększał się stop-

¹⁸ Brzeziński Z., 1956. *Totalitarianism and Rationality*. The American Political Science Review 50(3), s. 754.

niowo już od II połowy lat 20 –tych XX w., za datę końcową należy uznać jego śmierć 5 marca 1953 r.

Dlaczego w tym zestawieniu pominięto Włochy z okresu rządów Benito Mussoliniego? Pomimo planów B. Mussoliniego dotyczących przebudowy społeczeństwa i systemu politycznego Włoch w totalitarny system społeczno – polityczny, Włochy okresu między I a II wojną światową były w istocie systemem autorytarnym. Dlatego też wizerunek B. Mussoliniego będzie poddany analizie w części pracy dotyczącej wizerunku polityka w autorytarnym systemie politycznym.

F. Ryszka zaproponował czteroelementowy model systemu hitlerowskiego, który posiadał zarówno walory deskryptywne jak i eksplanacyjne¹⁹. Pierwszy element tego modelu stanowi teoria wroga obiektywnego, którego istnienie miało usprawiedliwiać podejmowanie nieracjonalnych z gospodarczego punktu widzenia, ale skutecznych psychologicznie działań opartych na terrorze i przemocy wobec grup społecznych, narodowościowych oraz narodów uznanych za zagrażających istnieniu narodu niemieckiego. Perwersja biurokratyczna, pojmowana jako władza urzędników, jest drugim elementem tego modelu. Władza urzędników nie jest ograniczana przez przepisy prawa, ponieważ opiera się na poleceniu płynącym z góry. Trzecim elementem jest utopia agrarna pojmowana jako cel strategiczny i jako ideał życia dla niemieckiego społeczeństwa: wielki majątek ziemski uprawiany przez Słowian – niewolników na Wschodzie. Sadyzm polityczny to ostatni element tego modelu²⁰. Jego istota polega na oczekiwaniu ze strony ośrodka władczego, że ludzie będą bezrefleksyjnie stosować się do jego poleceń.

Kreacja wizerunku przywódców w systemach totalitarnych nie była oparta na strategiach dostosowujących się w pełni do przesłanek empirycznych, a więc uwzględniających takie czynniki jak: tradycja, wzorce przywódcze w tych państwach, kultura polityczna, kompozycja struktury społecznej. Głównym założeniem tych strategii było przyjęcie, że społeczeństwo jest homogenicznym pod względem społecznym oraz aksjologicznym agregatem, czyli masą²¹. Pojęciem *masy* w analizach społeczeństw w państwach totalitarnych posługiwała się H. Arendt. Według niej, władza przywódców w systemach totalitarnych opierała się na masach, które dążyły do politycznej organizacji swoich politycznych aspiracji

¹⁹ Ryszka F., 1985. *Państwo stanu wyjątkowego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*. Ossolineum, Wrocław, s. 22–26.

²⁰ Szerzej na temat tego elementu zob. Fromm E., 2005. *Ucieczka od wolności*. Spółdzielnia Wydawnicza "Czytelnik", Warszawa, s. 218.

²¹ Według Denisa McQuaila pojęcie *masy* obejmuje następujące cechy charakterystyczne: duża zbiorowość, brak zróżnicowania, raczej negatywny wizerunek, brak porządku i organizacji. Zob. McQuail D., 2007. *Teoria komunikowania masowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 71.

cji. Definiuje ona masy jako ludzi, którzy ze względu na swoją dużą liczbę lub brak różnic socjodemograficznych nie mogą być zintegrowani na płaszczyźnie organizacyjnej opartej na wspólnym interesie politycznym w partie polityczne, samorząd terytorialny, związki zawodowe lub inne organizacje zawodowe²². Masy pojawiły się jako efekt zniszczenia systemu klasowego w społeczeństwach europejskich, który spowodował rozpad systemu partyjnego. Dekompozycja cech instytucjonalnych w społeczeństwach europejskich po I wojnie światowej była więc czynnikiem koniecznym do powstania zapotrzebowania społecznego na określony model przywództwa politycznego oraz wizerunku polityka²³.

Trzeba pamiętać, że społeczeństwo państw totalitarnych nie było wyłącznie biernym obiektem oddziaływań, ale również aktywnie wspierało poczynania przywódców, angażując się w przebudowę systemu politycznego oraz społecznego w tych państwach. Nie ulega wątpliwości, że totalitarne systemy polityczne były legitymizowane nie tylko poprzez użycie siły, ale także poprzez społeczne przyzwolenie. Należy podkreślić, że zdobycie władzy przez A. Hitlera opierało się na działaniu demokratycznej zasady większości²⁴. Zarówno on jak i J. Stalin nie mogliby utrzymać przywództwa nad społeczeństwami ani poradzić sobie z wewnętrznymi i zewnętrznymi kryzysami o walka o władzę w ramach swoich partii politycznych, gdyby nie cieszyli się zaufaniem mas.

W tym miejscu trzeba też wspomnieć o czynnikach psychologicznych – dotyczących cech osobowościowych przywódców państw totalitarnych – które decydowały o specyfice podejmowanych przez nich działań politycznych, jak również dotyczących kreacji wizerunku. O tych czynnikach psychologicznych pisał R. C. Tucker, który wyróżnił dwa wspólne elementy ich osobowości²⁵. Pierwszym elementem był paranoidalny rys ich osobowości. Drugi elementem było paranoidalne podłoże procesów motywacyjnych leżących u podstaw ich aktywności publicznej. Inaczej mówiąc, psychopatologiczne podłoże ich potrzeby samorealizacji znalazło swoje ujście w ich działaniu politycznym, natomiast nie przejawiało się

²² Arendt H., 1968. *The Origins of Totalitarianism*. Meridian Books, New York, s. 311.

²³ Szerzej na temat zależności pomiędzy typem systemu politycznego a typem przywództwa politycznego zob. Wiatr J. J., 2008. *Przywództwo polityczne*. Studium politologiczne. Wydawnictwo WSHE, Łódź, s. 55-77.

²⁴ Ian Kershaw wysuwa tezę, iż symboliczną podstawą dla legitymizacji władzy A. Hitlera był mit przywódcy Niemiec, który opierał się na siedmiu podstawach: bezinteresowność jego działań politycznych, sprawny zarządca niemieckiej gospodarki, rzecznik sprawiedliwości społecznej, umiarkowane stanowisko w sprawach światopoglądowych, rzecznik interesów Niemiec na arenie międzynarodowej, doskonały dowódca wojskowy, obrońca przez wrogimi siłami ideologicznymi. Zob. Kershaw I., 2009. *Mit Hitlera. Wizerunek a rzeczywistość w III Rzeszy*, Wydawnictwo Replika, Zakrzewo, s. 253 – 254.

²⁵ Tucker R. C., 1965. *The Dictator and Totalitarianism*. World Politics 17(4), s. 566.

w życiu prywatnym. Taka kompozycja cech osobowościowych znajdowała swoje odzwierciedlenie na dwóch płaszczyznach kreacji ich wizerunków. W życiu publicznym można ich było przedstawiać jako czujnych przywódców gotowych do działań na rzecz obrony obywateli swoich państw, natomiast przedstawiani w oficjalnej wersji swojego życia prywatnego byli dobrotliwymi i opiekuńczymi mężczyznami²⁶.

W obydwu systemach odwoływano się w procesie kreacji wizerunków przywódców politycznych do elementów sakralnych, tworząc w ten sposób substytut kultu religijnego, który miał zastąpić podporządkowane celom politycznym tych systemów główne związki religijne: kościół prawosławny w przypadku Rosji oraz kościół protestancki w przypadku Niemczech (kościół katolicki miał względny stopień autonomii w Niemczech dzięki podpisanemu konkordatowi z 20 lipca 1933 roku). Sakralne aspiracje systemów faszystowskiego podkreśla F. Ryszka: „Gdyby poszukać proveniencji duchowej dla idei totalitarnego państwa (raczej: społeczeństwa) w wersji bliższej Orwellowi niż wyobrażeniom wczesnofaszystowskim, trzeba by zwrócić się do dziejów religii. Zasada wszechogarniającego panowania nad losem człowieka jest najpierw religijna. Roszczenie „totalitarne” przysługiwało i przysługuje nadal naprawdę bóstwu”²⁷.

Na sakralne elementy propagandy bolszewickiej zwraca uwagę D. D. Roberts²⁸. Według niego, bolszewicy zastąpili tradycyjną religię nowymi rytuałami oraz ceremoniami, ale nie były one w pełni zbieżne z efektami socjalizacji, której było poddawane społeczeństwo rosyjskie przed rewolucją październikową. Pod koniec lat 30-tych przywódcy bolszewicy musieli stworzyć system rytuałów oparty na manipulacji i propagandzie ze względu na potrzeby funkcjonalne systemu, który stworzyli. Centrum tego systemu rytuałów był quasi-kult świeckiego państwa oparty na kulcie Stalina.

Działania komunikacyjne podejmowane w systemach totalitarnych w ramach procesu kreacji wizerunku polityka miały charakter jednostronnego przekazywania informacji. Były to więc działania propagandowe. H. Arendt wyjaśnia mechanizm propagandy totalitarnej poprzez zastosowanie modelu systemowego²⁹. Stosowanie propagandy przez totalitarny system polityczny jest funkcją nacisku wywieranego

²⁶ Były role o charakterze peryferycznym w porównaniu do ról przywódców politycznych, które miały charakter centralny. Szerzej na temat znaczenia ról w procesie budowania wiarygodności jednostki zob. Sztompka P., 2007. *Zaufanie: fundament społeczeństwa*. Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Kraków, s. 162-166.

²⁷ Ryszka F., *Państwo stanu...*, op. cit., s. 41.

²⁸ Roberts D. D., 2006. *The Totalitarian Experiment in Twentieth-Century Europe. Understanding the Poverty of Great Politics*, Routledge. New York, s. 264.

²⁹ Arendt H., *The Origins...*, op. cit., s. 342.

przez otoczenie wewnętrzne i zewnętrzne na niego. Otoczenie wewnętrzne stanowią te grupy społeczne, które nie identyfikują się z systemem, natomiast otoczeniem zewnętrznym są państwa, które nie mają ustroju totalitarnego. System propagandy obejmował różnorodne środki instytucjonalnego oddziaływania na społeczeństwo: drukowanie dzieł obydwu przywódców („Mein Kampf” A. Hitlera dostawała każda para nowożeńców w chwili zawarcia ślubu cywilnego, natomiast „Krótki kurs historii WKP(b)” J. Stalina był obowiązkową lekturą dla członków KPZR oraz uczniów i studentów)³⁰, środki masowego przekazu (radio, prasa) były scentralizowane, urodziny obydwu dyktatorów były świętami państwowym, istniała cenzura, w każdym urzędzie publicznym oraz w większości domów prywatnych wisiały oficjalne portrety tych przywódców. Elementem komplementarnym w stosunku do tych środków socjalizacji politycznej była także przestrzeń publiczna (pomniki analizowanych przywódców) oraz prywatna (portrety analizowanych przywódców).

Ważnym czynnikiem, który należy uwzględnić w analizie wizerunków polityków w systemach totalitarnych są ograniczenia systemowe w kreacji tych wizerunków³¹. Proces kreacji nie był oparty na dowolności kompozycji różnych elementów wizualnych, biograficznych oraz ideologicznych. System totalitarny posiadał własną logikę działania, patrząc na jego istnienie z perspektywy instytucjonalnej, która określała katalog środków oddziaływania propagandowego na społeczeństwo, będących prawomyślnych z ideologicznego punktu widzenia.

Zarówno J. Stalin jak i Adolf Hitler byli w pełni świadomi znaczenia wizerunku dla skutecznej realizacji swoich celów politycznych. Wykorzystywali te symbole polityczne, które dowiodły swojej skuteczności przed objęciem przez nich sterów rządów oraz tworzyli nowe – będące emanacją założeń ideologii, które były symboliczną matrycą dla istnienia oraz funkcjonowania tych systemów. Dla J. Stalina tym symbolem, uzasadnieniem stosowania przemocy, był wszechpotężny i podstępny imperialista, a dla A. Hitlera Żyd - uosobienie bezwzględnej walki o przetrwanie biologiczne oraz czystość „rasy aryjskiej”³². Stary symbol, wspólny dla obydwu systemów, to symbol przywódcy – monarchy czuwającego nad bezpieczeństwem i dobrobytem ludzi poddanych jego woli.

B. Baczek opisał elementy mechanizmu propagandowego, który sprawił, że Stalin zaczął być postrzegany przez członków społeczeństwa radzieckiego jako

³⁰ Service R., 2008. *Towarzysze: komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków, s. 217.

³¹ Por. Rydlewski G., 2009. *Rządzenie w świecie megazmian (Studium politologiczne)*. Dom Wydawniczy ELIPSA Warszawa, s. 26-29.

³² Szerzej na temat obsesji rasowej A. Hitlera, zob.: Waite R. G. L., 1971. *Adolf Hitler's Guilt Feelings: A Problem in History and Psychology*. *Journal of Interdisciplinary* 1(2), s. 229-249.

przywódca charyzmatyczny³³. Pierwszym elementem była kondensacja pierwiastka władzy w osobie przywódcy, który był gwarantem spełnienia obietnicy stworzenia społeczeństwa egalitarnego po rewolucji. Zaczęto utożsamiać rewolucję z samym Stalinem poprzez pisanie na nowo historii ruchu bolszewickiego. Rewolucja jest przedstawiana jako urzeczywistnienie doktryny marksizmu – leninizmu³⁴. Ostatni element odnosił się do aspektu psychologicznego wizerunku Stalina: był on wszechobecny w publicznej przestrzeni komunikacyjnej, ale fizycznie niedostępny dla zwykłych obywateli. Sam Stalin starannie dystansował się od działań represyjnych podejmowanych przeciwko jego przeciwnikom politycznym w latach trzydziestych, co było działaniem skutecznym (świadczą o tym listy od ofiar, które otrzymywał). W momencie, gdy czystki personalne wśród aparatu partyjnego oraz oficerów Armii Czerwonej rozpoczęły się w połowie lat 30 – tych, J. Stalin zniknął z życia publicznego, aby nie zaczęto go utożsamiać z represjami. Podobny środek socjotechniczny zastosował A. Hitler w odniesieniu do eksterminacji Żydów, nie podpisując żadnego dokumentu związanego z „ostatecznym rozwiązaniem kwestii żydowskiej”.

Obydwaj dyktatorzy przywiązywali duże znaczenie do aspektu wizualnego swojego wizerunku. A. Roberts pisze o stosowaniu wręcz metod *public relations* w zakresie wizualnego aspektu wizerunku A. Hitlera³⁵. Zaliczył on do nich: sesje fotograficzne z dziećmi i zwierzętami, A. Hitler był ubrany skromnie na fotografiach (co kontrastowało z przepychem uniformów członków elity NSDAP nazywanych „złotymi bażantami”), A. Hitler nie nosił publicznie okularów (pomimo swojej krótkowzroczności), nie fotografowano go podczas ćwiczeń fizycznych, jego ciało było zawsze zakryte ubraniem, w celu podkreślenia dystansu od zwykłych Niemców i własnego przywiązania do piękna i surowości niemieckiej przyrody pojawiał się w willi w Berghofie w Alpach bawarskich. Natomiast działania w zakresie kreacji aspektu wizualnego J. Stalina analizował D. Wołkogonow: „Żadna fotografia Stalina nie mogła zostać opublikowana bez uprzedniej zgody samego ‘wodza’, a później - Poskriebyszewa. Stalin lubił kanoniczne wyobrażenia swojej postaci: człowiek w żołnierskim szynelu - uosobienie ‘proletariackiej suro-

³³ Baczek B., 1994. *Wyobrażenia społeczne. Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 188–191.

³⁴ Wizerunek swoistego “Herolda Rewolucji” był strukturalnym elementem legitymizacji systemów politycznych Chin oraz Korei Północnej w drugiej połowie XX wieku. Zarówno Mao Zedong jak i Kim Jong Il wykorzystywali ten wizerunek w celu przeobrażeń strukturalnych społeczeństw, nad którymi sprawowali władzę. Zob. Fenby J., 2009. *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*. Wydawnictwo Znak, Kraków, s. 597 – 598; Dziak W. J., 2004. *Kim Jong Il*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa, s. 57 – 67.

³⁵ Roberts A., 2003. *Hitler i Churchill. Sekrety przywództwa*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, s. 76–85.

wości’, trzymający na kolanach lub na ręku dziecko – ‘ojciec narodu’, w mundurze generalissimusa – ‘wielki wódz, zwycięzca’³⁶.

Porównawcze zestawienie elementów wizerunku A. Hitlera oraz J. Stalina obejmuje tabela 1.

Tabela 1. Ujęcie porównawcze wybranych elementów wizerunków przywódców systemów totalitarnych - J. Stalina i A. Hitlera

Element wizerunku	Przywódcy systemów totalitarnych	
	Józef Stalin	Adolf Hitler
Życie osobiste	Dwukrotnie żonaty / Czwórka dzieci (w tym adoptowany syn)	Raz żonaty / Bezdietny
Umiejętności oratorskie	Małe	Bardzo duże
Korzystanie z symboliki militarnej	Bardzo duże	Bardzo duże
Spędzanie wolnego czasu	Na wsi	Na wsi
Umiejętności aktorskie	Duże	Bardzo duże
Elementy sakralne wizerunku	Występują	Występują
Oficjalne fotografie	Stylizacja z wykorzystaniem elementów chłopskich	Stylizacja z wykorzystaniem elementów klasy średniej
Kontakty z artystami	Częste	Średnia częstotliwość
Oficjalne źródło poglądów politycznych	„Krótki kurs historii WKP(b)”	„Mein Kampf”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie książek – Montefiore S. S., 2004. *Stalin. Dwór czerwonego cara*, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa; Bullock A., 1997. *Hitler: studium tyranii*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa.

2.2. Wizerunek polityka w autorytarnym system politycznym

Autorytarne systemy polityczne nie są jednorodną grupą systemów politycznych ze względu na ich specyfikę uwarunkowaną czynnikami geograficznymi, kulturowymi jak i personalnymi. Dlatego też analiza wizerunku polityka w autorytarnym obejmować będzie głównie przywódców państw autorytarnych z Europy oraz krajów Ameryki Łacińskiej XX wieku, a w marginalnym stopniu dotyczyć przywódców państw autorytarnych z innych regionów świata. Uwzględniając ustalenia

³⁶ Wołkogoń D., 1998. *Stalin. Tom 1*. Wydawnictwo AMBER, Warszawa 1998, s. 318.

badawcze D. D. Roberts, zacytowane w części podrozdziału dotyczącej totalitarnych systemów politycznych³⁷, ta część podrozdziału będzie obejmować także działania dotyczące wizerunku B. Mussoliniego, a Włochy w okresie od 1922 do 1943 r. zostaną tutaj zaklasyfikowane do autorytarnych systemów politycznych, choć zdajemy sobie sprawę z trudności klasyfikacyjnych w tym przypadku.

Przy określaniu istoty systemu autorytarnego warto odwołać się do definicji, której autorem jest A. Antoszewski: „Reżim polityczny odwołujący się do ideologii autorytaryzmu i ustanawiający instytucjonalne zabezpieczenia przed podważeniem autorytetu przez rządzących oraz odsunięciem ich od władzy”³⁸. Autorytarne systemy polityczne nie dążą do całkowitej polityzacji życia społecznego, ale dowolnie ustalają zakres prawnych środków oddziaływania na ludzi poddanych ich władzy.

J. J. Linz stworzył także typologię systemów autorytarnych, w oparciu o kryterium celów ideologicznych, które realizują, wyróżniając następujące typy³⁹:

1. celem reżimów autorytarnych jest stworzenie warunków dla demokracji konstytucyjnej w oparciu o procesy modernizacji (zwłaszcza sekularyzacji i reform edukacyjnych);
2. faszystowskie lub częściowo faszystowskie i nacjonalistyczne reżimy autorytarne;
3. reżimy, które można określić jako „organiczna wersja państwowości” (ang. *organic statism*) będące próbą połączenia elementów katolickiej doktryny korporatywizmu z elementami faszystowskimi;
4. reżimy autorytarne, które powstały po II wojnie światowej jako odmienny od europejskiego model systemu politycznego z systemem jednopartyjnym lub systemem partyjnym, gdzie dominuje jedna partia polityczna;
5. nowe afrykańskie narody oraz państwa islamskie, odrzucające oparte na religii tradycyjne koncepcje władzy i sympatyzujące z państwami komunistycznymi, oparte na poczuciu wspólnotowości budowanej w oparciu o więź z przywódcą i partią
6. komunistyczne post - totalitarne reżimy polityczne.

Relacje pomiędzy systemem autorytarnym a ludźmi pozostającymi w zasięgu jego władzy są jakościowo odmiennie od tych, które występują w systemach totalitarnych jak i demokratycznych. Te relacje opisuje G. Germani: „Obywatele mają raczej opinie polityczne niż przekonania. Muszą dokonywać wyborów i dochodzić

³⁷ Por. Roberts D. D., *The Totalitarian Experiment...*, op. cit., s. 335.

³⁸ Antoszewski A., 2004. *Autorytaryzm*. (w:) A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*. Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław, s. 30.

³⁹ Linz J. J., 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder, s. 172-175.

do określonych przekonań, ale zawartość tych przekonań powinna być zbieżna z oficjalną ideologią. Istnieje możliwość wyboru, ale jest on poddany manipulacji”⁴⁰. Taka częściowa podmiotowość polityczna jednostek oznacza dla przywódców w tych systemach politycznych konieczność stosowania bardziej wyrafinowanych, aniżeli tylko propaganda, środków socjotechnicznych do wpływania na świadomość społeczną.

Powstanie autorytarnego systemu politycznego jest uwarunkowane zaistnieniem zespołu określonych czynników. Tymi czynnikami społecznymi oraz historycznymi, które stanowiły warunki konieczne powstania systemu autorytarnego w państwach europejskich po I wojnie światowej, były: istnienie na masową skalę przeświadczenia o niekorzystnych rozstrzygnięciach politycznych po zakończeniu I wojny światowej, brak rewolucyjnego zerwania z przeszłością, istnienie wyższej klasy wiejskiej o dużym znaczeniu politycznym, brak politycznej reprezentacji niższych warstw społecznych na poziomie parlamentu⁴¹. To zestawienie pozwala na wysunięcie hipotezy o kluczowym znaczeniu wiejskiej klasy dla powstania systemu autorytarnego w Europie po I wojnie światowej. Obok czynników strukturalnych, wpływających na powstanie systemu autorytarnego, należy uwzględnić także czynnik psychologiczny, czyli świadomość polityczną. Wpływ poziomu świadomości politycznej na poparcie społeczne dla systemu autorytarnego był przedmiotem badań przeprowadzonych przez B. Geddesa i J. Zallera⁴².

Dla sprawowania przez przywódców systemów autorytarnych ważny jest charakter legitymizacji ich rządów. Typ uzasadnienia rządów stosowany przez przywódców państw autorytarnych jest uzależniony tego, czy trafnie odczytają oni społeczne potrzeby i oczekiwania. Ważną rolę odgrywa też typ kultury politycznej oraz struktura narodowościowa społeczeństwa takich państw. Można wysunąć hipotezę, iż większość przywódców państw autorytarnych w Europie w okresie międzywojennym oraz w krajach Ameryki Łacińskiej po II wojnie światowej wykorzystywała dla uprawomocnienia swoich rządów argumentację efektywnościową, czyli mamy tu do czynienia z typem legitymizacji efektywnościowej, która ma zastąpić legitymizację proceduralną (typową dla systemów demokratycznych). Polega ona na uzasadnianiu systemu rządów poprzez ukazywanie jego skuteczno-

⁴⁰ Germani G., 1978. *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*. Transaction Books, New Brunswick, s. 10.

⁴¹ Baszkiewicz J., 1998. *Powszechna historia ustrojów państwowych*. Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk, s. 346 – 347.

⁴² Zob. Geddes B., Zaller J., 1989. *Sources of Popular Support For Authoritarian Regimes*. American Journal of Political Science 33(2), s. 319 - 347.

ści w osiągnięciu celów kolektywnych określanych przez przywódcę⁴³. Ten typ legitymizacji nie zapewnia jednak przywódcy w systemie autorytarnym dobrego uzasadnienia dla swoich rządów w dłuższej perspektywie czasowej, ponieważ jest uzależniony od czynników ekonomicznych, które są w małym stopniu podatne na działania polityczne ze względu na swoje usytuowanie w otoczeniu systemu politycznego⁴⁴.

Powstanie systemu autorytarnego w wyniku przewrotu stanu lub zamachu wojskowego w krajach Ameryki Łacińskiej było uwarunkowane istnieniem społecznego zapotrzebowania na przywódcę, którego program polityczny jak również wizerunek są dopasowane do potrzeb społecznych. R. H. Dix dokonał analizy strategii działania sześciu przywódców w krajach Ameryki Łacińskiej, które zapewniły im objęcie władzy – byli to: Juan Peron (Argentyna), Manuel Odría (Peru), Gustavo Rojas Pinilla (Kolumbia), Marcom Perez Jimenez (Wenezuela), Fulgencio Batista (Kuba), Rafael Trujillo (Dominikana)⁴⁵. Ich dyktatorski sposób sprawowania władzy był postrzegany jako konieczny przez znaczną część społeczeństwa, a oni sami dążyli do uzyskania formalnej legitymizacji swoich rządów, stosując takie rozwiązania instytucjonalne jak: wybory, parlamenty, zmiany w konstytucji. Ważnym czynnikiem w procesie uzyskiwania społecznego poparcia dla swoich rządów było poparcie Kościoła katolickiego dla ich działań w początkowej fazie istnienia tych systemów autorytarnych.

Systemy autorytarne, podobnie jak systemy totalitarne, są systemami politycznymi spersonalizowanymi. Oznacza to, iż ich istnienie i przetrwanie jest uzależnione od aktywności politycznej określonego polityka. Jeśli taki polityk przestaje być przywódcą w systemie autorytarnym (na skutek śmierci, choroby lub dobrowolnej rezygnacji), wówczas istnieje duże prawdopodobieństwo, iż system autorytarny utraci swoją instytucjonalną stabilność i przekształci się w demokratyczny system polityczny, który jednakże będzie charakteryzował się dominacją klientelistycznych wzorców rywalizacji politycznej⁴⁶. Wpływ śmierci przywódcy na stabilność systemu autorytarnego badali w połowie lat osiemdziesiątych R. K. Betts

⁴³ Chong – Min P., 1991. *Authoritarian Rule in South Korea: Political Support and Governmental Performance*. Asian Survey 31(8), s. 743-761.

⁴⁴ Polityczną konsekwencją braku stabilnej legitymacji do rządzenia będzie pojawienie się form kontestacji systemu oraz jego przekształcenie istniejącego systemu politycznego. M. Gulczyński dzieli te formy kontestacji oraz ich przekształceń na dwa typy: nieprzemocowe oraz przemocowe. Zob. Gulczyński M., 2004. *Panorama systemów politycznych świata*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 75.

⁴⁵ Dix R. H., 1982. *The Breakdown of Authoritarian Regimes*. The Western Political Quarterly 35(4), s. 554-573.

⁴⁶ Keefer P., 2007. *Clientelism, Credibility, and the Policy Choices of Young Democracies*, American Journal of Political Science 51(4), s. 804-821.

i S. P. Huntington⁴⁷. Zebrali oni dane z 60 krajów i określili cztery typy czynników wpływających na niestabilność systemu autorytarnego po śmierci jego przywódcy: charakterystyka samego przywódcy, charakter reżimu politycznego, typ i zakres niestabilności występującej tuż po śmierci przywódcy, poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego. Generalnie, im dłużej dany przywódca sprawuje władzę, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia niestabilności politycznej po jego śmierci.

Jakie konkretne działania w zakresie kreacji swojego wizerunku podejmują przywódcy oraz ich otoczenie polityczne w systemach autorytarnych? Próbą udzielenia odpowiedzi na to pytanie będzie analiza takich działań kreacyjnych oraz wizerunku B. Mussoliniego, gen. F. Franco, J. Piłsudski. Ze względu na fakt, iż analiza ta obejmować będzie tylko czterech przywódców, wnioski z niej wypływające nie będą mieć charakteru generalizacji historycznej. Jej celem jest wskazanie jedynie pewnych prawidłowości w zakresie środków kreacji wizerunku przywódcy w systemie autorytarnym oraz skuteczności tych środków. Przy analizie działań kreacyjnych oraz wizerunku B. Mussoliniego należy podkreślić, iż stosowane w jego przypadku środki kreacji wizerunku są w pewnym zakresie typowe dla systemu totalitarnego ze względu na formę, ale ich skuteczność oddziaływania zbliża je do środków stosowanych w systemach autorytarnych

Działania kreacyjne oraz wizerunek B. Mussoliniego w syntetyczny sposób przedstawił M. Borecki, który do tych działań zaliczył: stosowanie quasi - monarchicznego ceremoniału w pełnieniu obowiązków premiera Włoch przez B. Mussoliniego (pałac w Rzymie „Palazzo Venezia”); przemawianie z balkonu do zgromadzonych pod oknami pałacu „Palazzo Venezia” tłumów; na murach oraz ścianach budynków publicznych były wykuwane słowa B. Mussoliniego; Duce publicznie pokazywał się ubrany w galowy mundur, a podczas swoich przemówień niemalże śmieszył gestami i mimiką; każde działanie publiczne Mussoliniego było podporządkowane autokreacji siebie jako „silnego” męża stanu⁴⁸.

Wizerunek gen. Franco oraz działania w zakresie jego kreacji opisała L. Mułarska-Andziak: gen. Franco stał na czele tzw. Milicji Narodowej jako „caudillo” (czyli wódz); w sferze publicznej manifestował swój katolicyzm, czas wolny spędzał aktywnie (polowania, gra w golfa, oglądanie filmów podczas specjalnych prywatnych pokazów); żona gen. Franco, Carmen, pełniła publicznie obowiązki pierwszej damy Hiszpanii i wpływała na aktywność polityczną męża. Od lat szdziesiątych XX w. do kreowania wizerunku gen. Franco wykorzystywano tele-

⁴⁷ Betts R. K., Huntington S. P., 1986. *Dead Dictators and Rioting Mobs: Does the Demise of Authoritarian Rulers Lead to Political Instability*. *International Security* 10(3), s. 112-146.

⁴⁸ Borecki M., 1995. *Mussolini*. Delta, Warszawa, s. 104 – 105.

wizję⁴⁹. W polskiej literaturze poświęconej J. Piłsudskiemu jedną z najbardziej obszernych i kompetentnych biografii napisał A. Garlicki, uwzględniając w swojej książce aspekty dotyczące kreacji wizerunku J. Piłsudskiego: w 1927 r. wprowadzono publiczny obowiązek świętowania imienia J. Piłsudskiego - przypadały one na dzień 19 marca (m.in. parady wojskowe, specjalne lekcje w szkołach); J. Piłsudski sprawował władzę w oparciu o kontakty nieformalne, zachowując formalnie instytucje demokracji parlamentarnej; jego wystąpienia publiczne były nasycone radykalną retoryką antyparlamentarną (przy jednoczesnej akceptacji istnienia instytucji parlamentu oraz częściowo wolnych wyborów); przez swoich najbliższych współpracowników był określany jako „Komendant”⁵⁰; władze państwowe dążyły do swojej instytucjonalizacji kultu J. Piłsudskiego⁵⁰.

W tabeli 2 zestawiono cechy strukturalne wybranych europejskich autorytarnych systemów politycznych w latach 1918 - 1929.

Tabela 2. Wybrane europejskie autorytarne systemy polityczne w okresie od 1919 do 1939 roku w ujęciu porównawczym

Czynnik	Państwo			
	Polska	Węgry	Estonia	Litwa
Przywódca	Józef Piłsudski	Gyula Gómbós	Konstantin Päts	Antanas Smetona
Rok przejścia do systemu autorytarnego	1926	1932	1934	1926
Grupy społeczne wspierane przez reżim	Klasa średnia, klasa wyższa	Część chłopów, klasa średnia, klasa wyższa	Klasa średnia, robotnicy	Urzędnicy
Stopień represyjności	Mały	Mały	Mały	Mały
Legitymizacja systemu	Nacjonalistyczna, efektywnościowa	Nacjonalistyczna, populistyczna	Nacjonalistyczna	Nacjonalistyczna, efektywnościowa
Udział wojska w czynnym wspieraniu reżimu	Średni	Mały	Średni	Średni

Źródło: oprac. własne na podstawie: Garlicki A., op. cit., s. 444 i nast.; Ochmański J., 1990. *Historia Litwy*. Ossolineum, Wrocław, s. 290–295; Felczak W., 1983. *Historia Węgier*, Ossolineum, Wrocław, s. 328–329; Lewandowski J., 2001. *Estonia*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa, s. 104–109.

⁴⁹ Mularska-Andziak L., 1994. *Franco*. Puls Publications, London, s. 64 - 227.

⁵⁰ Garlicki A., 1989. *Józef Piłsudski 1867 – 1935*. Czytelnik, Warszawa, s. 444 i nast.

Wydaje się, że jest możliwe wyróżnienie zestawu cech charakterystycznych dla wizerunków przywódców autorytarnych systemów politycznych, przy zastrzeżeniu, że odnoszą się one do krajów Europy okresu międzywojennego oraz krajów Ameryki Łacińskiej po II wojnie światowej. Najbardziej charakterystyczną cechą jest kult silnej jednostki, „ojca narodu” dbającego o pomyślność całego społeczeństwa, co w przypadku krajów Ameryki Łacińskiej przekształciło się w patrymonialny styl przywództwa politycznego⁵¹. Większość przywódców w tych państwach odwoływała się do militarnej retoryki, a w działaniach propagandowych stosowali symbolikę wojskową (m.in. publiczne wystąpienia w mundurach wojskowych). Wynikało to z ich kariery zawodowej, która była związana z wojskiem, stanowiącym także społeczny symbol stabilności w tych państwach. Legitymizacja tych systemów politycznych w przeważającej mierze była efektywnościowa (związana z procesami industrializacji) i nacjonalistyczna. Spersonalizowany charakter systemów autorytarnych czynił je podatnymi na kryzysy polityczne po śmierci przywódcy⁵².

2.3. Wizerunek polityka w demokratycznym systemie politycznym

Swoboda działania polityka w demokratycznym systemie politycznym jest ograniczona różnymi czynnikami instytucjonalnymi, które sprawiają, iż jako decydent musi on uwzględniać znacznie więcej uwarunkowań swojego działania niż polityk w systemie totalitarnym lub autorytarnym. Dotyczy to także procesu kreacji wizerunku polityka. W systemie demokratycznym możliwości kreacji wizerunku polityka są ograniczone ze względu na istnienie pluralizmu środków masowego przekazu oraz pluralizmu politycznego. Te czynniki instytucjonalne są jednocześnie bodźcem dla polityków do poszukiwania jak najbardziej skutecznych środków i kanałów kreacji swojego wizerunku. W ujęciu etymologicznym „demokracja” oznacza władzę ludu. Przyjmijmy, za J. – E. Lanem i S. Erssonem, iż „demokracja jest reżimem politycznym, w którym wola ludzi wyrażona ex ante staje się prawem tego państwa (porządkiem prawnym) ex post”⁵³. Definicja ta eksponuje jeden

⁵¹ Zob. Purcell S. K., 1973. *Decision – Making in an Authoritarian Regime: Theoretical Implications from a Mexican Case Study*. *Word Politics* 26(1), s. 28-54.

⁵² W przypadku demokratycznego systemu politycznego konsekwencje systemowe zmiany przywództwa mają mniejszy potencjał kryzysowości. Por. Bynander F., Hart P., 2006. *When Power Changes Hands: The Political Psychology of Leadership Succession in Democracies*. *Political Psychology* 27(5), s. 707-730.

⁵³ Lane J. E., Ersson S., 2003. *Democracy: A Comparative Approach*. Routledge, New York, s. 2.

z aspektów funkcjonowania demokratycznego systemu politycznego – jego przedstawicielski charakter.

Istota demokratycznego systemu politycznego polega na określonym typie relacji pomiędzy rządzonymi a rządzącymi. W celu sprawdzenia, czy dany system polityczny jest demokratyczny, należy ustalić, czy sprawowanie władzy ma charakter instrumentalny czy też teleologiczny⁵⁴. Według G. Sartoriego, o instrumentalnym charakterze władzy można mówić wówczas, gdy pomiędzy państwem a obywatelem zachodzi relacja podrzędności: „Demokracja istnieje zatem wówczas, gdy stosunek między rządzonymi a rządem nie narusza zasady, że państwo jest sługą obywateli, nie zaś obywatele sługami państwa, że rząd istnieje dla ludzi, nie vice versa”⁵⁵. W takim ujęciu demokracja polegałaby więc na określaniu przez rząd (polityków) potrzeb i interesów społecznych, a następnie zaspokajaniu ich lub tworzeniu warunków do zaspokajania potrzeb i realizacji interesów społecznych.

Należy także wspomnieć o ważnej kategorii analizy politologicznej związanej z badaniami systemów politycznych wprowadzoną do politologii przez R. A. Dahla, która porządkuje kategorie pojęciowe związane z demokracją. Tą kategorią jest „poliarchia”. Według R. A. Dahla poliarchią jest współczesna demokracja przedstawicielska, którą można rozumieć na kilka sposobów: jako historyczny wynik wysiłków zmierzających do zdemokratyzowania oraz liberalizowania instytucji politycznych państwa narodowych; jako określony typ porządku politycznego albo reżimu różniący się od innych wcześniejszych systemów politycznych; system kontroli politycznej, w którym celem rządu jest doprowadzenie do zwycięstwa partii rządzącej w wyborach; jako system praw politycznych; zestaw instytucji politycznych niezbędnych do przeprowadzania demokratycznego procesu na dużą skalę⁵⁶.

Główną cechą demokratycznego systemu politycznego w ujęciu instytucjonalnym jest trójpodział władzy, która przedstawia syntetycznie Marcin Król w swoim „Słowniku demokracji”, wiążąc go z przedstawicielskim charakterem współczesnej demokracji: „Ogół społeczeństwa wybiera w głosowaniu swoich przedstawicieli, którzy następnie sprawują władzę ustawodawczą oraz powołują organa - władzy wykonawczej i sądowniczej”⁵⁷. W określaniu istoty instytucji demokratycznych oraz relacji pomiędzy nimi kluczową rolę odgrywają więc politycy, którzy w pro-

⁵⁴ Instrumentalny lub teleologiczny charakter sprawowania władzy jest uwarunkowany zakresem ponoszonej przez polityka odpowiedzialności politycznej przed społeczeństwem. Cykliczny charakter uzyskiwania legitymacji do rządzenia w demokratycznym systemie politycznym wiąże się z największym zakresem odpowiedzialności politycznej.

⁵⁵ Sartori G., 1998. *Teoria demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 53.

⁵⁶ Dahl R. A., 1989. *Democracy and its critics*. Yale University Press, New Haven, s. 218 – 219.

⁵⁷ Król M., 1988. *Słownik demokracji*. Res Publica, Kraków, s. 5.

cesie rywalizacji wyborczej zdobywają zaufanie obywateli i stają się ich reprezentantami w parlamencie.

Polityków w demokratycznym systemie politycznym należałoby określić jako pośredników pomiędzy wyborcami a instytucjami demokratycznymi, które określają warunki życia tych wyborców. W demokracji politycy stają się profesjonalistami, co zauważył już na początku XX w. Max Weber, pisząc o dwóch sposobach traktowania polityki jako zawodu w rozprawie „Polityka jako zawód i powołanie”⁵⁸. Nie traktował on tych sposobów jako rozłącznych, były to dla niego typy idealne, stanowiące bieguny kontinuum publicznej aktywności politycznej. Pierwszy sposób polega na życiu „dla” polityki, która dla takiego polityka stanowi sferę samorealizacji oraz zaspokaja jego potrzeby psychiczne, nie jest natomiast dla niego źródłem dochodów. Drugim sposobem aktywności zawodowej jako polityk jest życie „z” polityki pojmowanej jako źródło dochodów, jest od niej ekonomicznie zależny. Ta dwuelementowa typologia polityków ma ciekawe implikacje praktyczne związane z przetrwaniem i funkcjonowaniem instytucji politycznych takich jak parlamenty. Można postawić hipotezę, iż politycy, którzy żyją „z” polityki będą dążyć do maksymalizacji swoich korzyści ekonomicznych z pełnionych poprzez zapewnienie trwania instytucji (parlamentu), który te korzyści im zapewnia. Wydaje się także, iż politycy żyjący „z” polityki będą przywiązywać większą wagę do kreacji swojego wizerunku niż te osoby, które żyją „dla” polityki⁵⁹.

Wydaje się zatem, iż uprawnione jest następujące założenie badawcze: *Kreowany wizerunek polityka w demokratycznym systemie politycznym jest środkiem do osiągnięcia głównego celu politycznego, czyli uzyskania zaufania ze strony wyborców i objęcia określonego wybieralnego stanowiska publicznego*. Takie założenie sprawia, iż z uzyskaniem zaufania wiąże się ściśle dylemat aksjologiczny: czy polityk powinien być zawsze kierować się nakazem mówienia prawdy w działalności publicznej? Patrząc na tą kwestię od strony pragmatycznej (pragmatyzm pojmowany jako instrumentalne wykorzystywanie prawdy), należy zgodzić się z poglądem H. M. Kuli, iż „(...) nie opłaca się kłamać, skoro można być na tym schwytanym. Raz naruszone zaufanie do źródła przekazu trudno ponownie odzyskać”⁶⁰. Wprawdzie badania empiryczne dotyczące wizerunku polityków wskazują, iż ce-

⁵⁸ Weber M., 2004. *Racjonalność, władza, odczarowanie*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 275-276.

⁵⁹ Jedną z najważniejszych konsekwencji tej dychotomii ról jest proces profesjonalizacji komunikowania politycznego przejawiający się na płaszczyźnie personalizacji politycznej w wymiarze instytucjonalnym. Por. Dobek – Ostrowska B., 2006. *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 261.

⁶⁰ Kula H. M., 2005. *Propaganda współczesna: istota – właściwości*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 167.

cha prawdomówności nie należy do kluczowych wymiarów w strukturze wizerunku polityka, ale polityk – dążąc do uzyskania statusu polityka wiarygodnego – powinien unikać posługiwania się kłamstwem⁶¹.

Z zagadnieniem prawdomówności w polityce jest także powiązana kwestia składania przez polityków obietnic. Polityk w demokratycznym systemie politycznym musi składać potencjalnym wyborcom obietnice, bowiem takie są wymogi instytucjonalne rywalizacji politycznej, w której uczestniczy⁶². Instytucja wolnych wyborów oznacza dla polityka konieczność ciągłego uwzględniania czynnika ryzyka związanego z utratą zajmowanego stanowiska publicznego, a składanie obietnic politycznych jest jednym ze środków minimalizowania tego ryzyka. Jest to jednak strategia, która może okazać się nieskuteczna. Zwraca na to uwagę G. Rydlewski: „Niejeden z polityków przekonał się na własnej skórze, jak trudno jest zmienić negatywną opinię mającą źródło w zapowiedziach, które wystraszyły lub zrodziły sprzeciw, mimo że nie zostały zrealizowane”⁶³. W sytuacji, gdy polityk wie, iż prawdopodobieństwo realizacji złożonych wyborcom obietnic jest znikome, lepszą strategią działania wydaje się być przemilczenie określonych kwestii politycznych.

Składanie obietnic przez polityków podlega weryfikacji w wyborach. Jest to proceduralny aspekt składania obietnic politycznych. Aksjologiczny aspekt stanowi odpowiedzialność polityczna. O jej istocie oraz funkcjach pisze P. Braud⁶⁴. Pojmuje ją jako zastąpienie odpowiedzialności karnej polityków przez odpowiedzialność symboliczną, która niejako unieważnia związek przyczynowy pomiędzy intencjami działania polityka a efektami tego działania. Z jednej strony pełni funkcję korekcyjną w sferze instytucjonalnej polityki (nieskuteczny polityk traci stanowisko). Po drugie, cywilizuje politykę w systemie demokratycznym, czyniąc z niej sferę życia społecznego niemalże pozbawiona okrucieństwa i fizycznej przemocy.

W demokratycznym systemie politycznym wizerunek polityka służy mu nie tylko jako środek uzyskania, a przede wszystkim utrzymania poparcia wyborczego, ale także jako środek uzyskania poparcia społecznego dla podejmowanych decyzji. Uzyskanie jak najszerszego poparcia społecznego nie jest łatwe, uczynić to potrafią męźowie stanu, których można nazwać wręcz elitą wśród polityków. O różnicach

⁶¹ Kluczowymi wymiarami są: charyzma, kompetencja, integralność. Zob. Pancer S. M., Brown S. D., and Widdis Barr C., 1999. *Forming Impressions of Political Leaders: A Cross-National Comparison*. *Political Psychology* 20(2), s. 345-368.

⁶² Bobbio N., 1987. *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game*. University of Minnesota Press, Minneapolis, s. 129.

⁶³ Rydlewski G., 2004. *O skutecznym działaniu w polityce. Dziesięć przykazań nie tylko dla ludzi polityki*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, s. 45.

⁶⁴ Braud P., 1995. *Rozkosze demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 120-121.

pomiędzy „zwykłymi” politykami a mężami stanu pisał J. H. Hallowell, którego zdaniem wyróżnikiem męża stanu jest zdolność kształtowania opinii publicznej, nie powinien on być wykonawcą jej treści⁶⁵. Tak więc mąż stanu nie jest realizatorem opinii publicznej, ale jej kreatorem. Cechuje go proaktywny, a nie reaktywny styl działania. Posiada nie tylko program polityczny, ale także wizję zmian politycznych w perspektywie wielu lat.

Polityk w demokratycznym systemie politycznym nie może unikać sprawdzania zmian w otoczeniu społecznym, w którym działa. Trafne rozpoznanie potrzeb i oczekiwań społecznych jest przesłanką osiągnięcia przez niego sukcesu wyborczego. Wskaźnikiem tych potrzeb i oczekiwań powszechnie stosowanym w systemie demokratycznym jest opinia publiczna, którą Elisabeth Noelle-Neumann definiuje „jako proces społeczno-psychologiczny, którego korzenie wyrastają z lęku jednostki przez izolacją”⁶⁶. Ta definicja uwypukla społeczne funkcje wyrażania przez jednostki opinii na różne tematy, które pojawiają się w sferze publicznej. Możliwości wyrażania własnych opinii przez jednostki w systemie demokratycznym są nieporównywalnie większe aniżeli w systemie autorytarnym lub totalitarnym. Opinia publiczna ma dwa aspekty: emocjonalny i racjonalny. Pełni funkcję poznawczą i oceniającą w odniesieniu do sfery politycznej życia społecznego. Należy dodać, iż opinia publiczna może dotyczyć nie tylko działań politycznych, ale również wszelkich innych działań publicznych⁶⁷.

Znajomość opinii politycznej pozwala politykom na zredukowanie rozbieżności pomiędzy treścią proponowanych decyzji a społecznymi oczekiwaniami. Treść tych decyzji stanowi wypadkową pomiędzy koniecznością realizacji interesu politycznego konkretnych grup społecznych, których poparcie jest istotne dla przetrwania danego polityka na rynku politycznym, a realizacją interesu publicznego pojmowanego jako działanie na rzecz przetrwania i stabilności całego społeczeństwa. Polityk powinien uwzględniać rozbieżne interesy polityczne, co prowadzi go do stosowania strategii kompromisowych, w przypadku których kompromis należy pojmować jako „rodzaj porozumienia między dwiema spierającymi się stronami, kiedy obie strony z czegoś rezygnują”⁶⁸. Politycy, którzy potrafią stosować strategię kompromisu, mogą z tego uczynić ważny element swojego wizerunku zwiększające ich szanse wyborcze - pod warunkiem, że ich celem jest zdobycie poparcia wśród grup społecznych, dla których kompromis jest wartością pożądaną.

⁶⁵ Hallowell J. H., 1993. *Moralne podstawy demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 62.

⁶⁶ Noelle-Neumann E., 2004. *Spirala milczenia. Opinia publiczna - nasza skóra społeczna*. Zysk i Sk-a Wydawnictwo, Poznań, s. 157.

⁶⁷ Mojsiewicz C., 1999. *Rola opinii publicznej w polityce*. Terra, Poznań, s. 29.

⁶⁸ Król M., *Słownik...*, op. cit., s. 21.

Analizy empiryczne wskazują, iż dążenie do kompromisu, pojmowanego jako porozumienie między klasami społecznymi, jest jedna z cech strukturalnych demokratycznych systemów politycznych⁶⁹. Kompromis ten zależy od implementacji określonych mechanizmów ekonomicznych, których celem jest eliminacja konfliktów klasowych poprzez interwencjonizm państwowy. Zakres tego interwencjonizmu zależy od stopnia porozumienia pomiędzy poszczególnymi partiami politycznymi. Instytucjonalizacja relacji klasowych, która obejmuje stopień, w jakim związki zawodowe penetrują siłę roboczą, ułatwia interwencję państwa oraz artikulację interesów siły roboczej. O tym, że politycy lewicowi lepiej reprezentują społeczne oczekiwania w zakresie stosowania strategii kompromisowych, świadczą wyniki wyborów w XX wieku korzystnych dla partii lewicowych (w odniesieniu do Europy), którą S. M. Lipset określa jako „immanentną skłonność do lewicy”⁷⁰.

Politycy w demokratycznych systemach politycznych mogą skorzystać z rozwiązań instytucjonalnych niedostępnych w systemach niedemokratycznych. Tym rozwiązaniem jest instytucja opozycji parlamentarnej i pozaparlamentarnej, której ramy działania wyznacza zasada konkurencyjności. Logikę działania tej zasady opisuje Z. Machelski: „Opozycja konkuruje z większością sprawującą władzę w parlamencie i poza parlamentem. Dąży do zdobycia władzy w walce konkurencyjnej. Wymogom konkurencji podporządkowana jest istota działalności opozycyjnej: kontrola, krytyka, alternatywa programowa i personalna”⁷¹.

Fakt pozostawiania politykiem opozycyjnym znajduje również odzwierciedlenie, poza sferą programową, także w sferze kreacji wizerunku. Inne są relacje pomiędzy elementami wizerunku u polityka, który jest członkiem ugrupowania opozycyjnego, a inne u polityka będącego przywódcą partii rządzącej. Ten pierwszy w większym stopniu będzie wykorzystywał negatywne przekazy w swojej strategii komunikacyjnej⁷², natomiast polityk partii rządzącej będzie bardziej eksponował elementy pozytywne swojego wizerunku⁷³. Stopień ekspozycji elementów pozytywnych i negatywnych jest nie tylko uzależniony usytuowania danego polityka na

⁶⁹ Master M. F., Robertson J. D., 1988. *Class Compromises in Industrial Democracies*. The American Political Science Review 82(4), s. 1196.

⁷⁰ Lipset S. M., 1998. *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 299.

⁷¹ Machelski Z., 2001. *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej: Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 36.

⁷² Szerzej na temat negatywnych przekazów komunikacyjnych stosowanych w kreacji wizerunku polityka pisze Mirosław Karwat. Zob. Karwat M., 2006. *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

⁷³ Nelson T. E., 2004. *Policy Goals, Public Rhetoric, and Political Attitudes*. The Journal of Politics 66(2), s. 581–605.

rynku politycznym (partia opozycyjna vs. partia rządzącej), ale również od cech osobowościowych i społecznie akceptowanych wzorców zachowań politycznych⁷⁴.

We współczesnych demokratycznych systemach politycznych politycy komunikują się z potencjalnymi wyborcami na dwa sposoby. Pierwszym sposobem jest wykorzystywanie kontaktu bezpośredniego z wyborcami, a do form takiego kontaktu można zaliczyć: spotkania programowe lub okolicznościowe z wyborcami, wizyty w swoim okręgu wyborczym, dyżury w biurze poselskim, interwencje na rzecz mieszkańców okręgu wyborczego. Drugi sposób opiera się na wykorzystaniu potencjału informacyjnego i perswazyjnego środków masowego przekazu⁷⁵. Ten drugi sposób jest dostępny głównie dla liderów partyjnych oraz polityków uznawanych przez dziennikarzy za ekspertów w konkretnych dziedzinach związanych z ich aktywnością jako parlamentarzystów lub pełniących funkcje rządowe. Politycy i dziennikarze pozostają we wzajemnej zależności informacyjnej, „ponieważ media polegają na czołowych politykach jako cennych źródłach informacji o dużej atrakcyjności medialnej, muszą zachować równowagę pomiędzy własnymi zasadami a przysługami na rzecz polityków, aby utrzymać dobre relacje z nimi”⁷⁶. Dostęp do środków masowego przekazu warunkuje skuteczność działań kreacyjnych w przypadku polityków, którzy sprawują funkcje przywódcze. Jeśli polityk nie jest obecny w programach publicystycznych lub serwisach informacyjnych, wówczas taka komunikacyjna bierność może być odbierana przez potencjalnych wyborców jako dowód braku profesjonalizmu działania lub słabej pozycji politycznej.

3. Wnioski

Wizerunek polityka w demokratycznym systemie jest w większym stopniu podatny, w porównaniu z systemami totalitarnymi oraz autorytarnymi, na negatywne zmiany. W związku z tym działania kreacyjne są uzależnione, w większym stopniu

⁷⁴ Podstawowym przejawem społecznie akceptowanego wzorca zachowania w przypadku polityka jest sprawowanie przez niego obieralnego urzędu politycznego. Zob. Mider D., 2008 *Partycypacja polityczna w Internecie. Studium politologiczne*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, s.167-168.

⁷⁵ Warto jednakże podkreślić, że zakres wpływu na treść komunikatów politycznych rozpowszechnianych w sferze publicznej jest uwarunkowany przez model powiązań pomiędzy sferą polityki a sferą mediów. Szerzej na temat modelowego ujęcia tych powiązań zob. Hallin D. C., Mancini P., 2007. *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

⁷⁶ K. Voltmer, 2006. *Mass Media And Political Communication in New Democracies*, Routledge, New York, s. 8.

niż w systemach niedemokratycznych, od otoczenia systemu politycznego⁷⁷. Tymi kluczowymi elementami otoczenia są środki masowego przekazu oraz różne grupy społeczne i grupy interesów. Środki masowego przekazu dążą do przestrzegania w życiu publicznym zasady jawności, bo ułatwia ona zachowanie elementarnej przyzwoitości przez polityków oraz utrudnia powstawanie patologicznych zmian w demokratycznych instytucjach⁷⁸. Zasada jawności nie jest jednak zasady bezwzględnie obejmującą wszystkie sfery życia publicznego. Za granicę jej obowiązywania uważa się bezpieczeństwo państwa. Życie prywatne polityków jest przedmiotem zainteresowania dziennikarzy, a polityk musi być przygotowany na krytykę zarówno ze strony rywali politycznych jak i dziennikarzy⁷⁹.

Wizerunek przywódcy w systemie politycznym znajduje się w określonej relacji z łaodem instytucjonalnym tworzącym strukturalną przestrzeń działania samego przywódcy. W ujęciu modelowym na te relacje można patrzeć jako na kontinuum, którego jeden biegun stanowi relacja izomorficzności pomiędzy wizerunek a systemem politycznym (personifikacja charakterystyczna dla systemu totalitarnego), a drugim biegunem jest relacja selektywnej identyczności wizerunku i systemu politycznego (personalizacja charakterystyczna dla systemu demokratycznego). W przypadku systemu autorytarnego należałoby patrzeć na tę relację jako kompozycję procesów personifikacji i personalizacji, która sytuuje się pomiędzy tymi dwoma biegunami.

Funkcje wizerunku w ujęciu systemowym są odmienne dla poszczególnych typów systemu politycznego. W systemie totalitarnym główną funkcją wizerunku przywódcy jest zapewnienie *permanentnej mobilizacji społeczeństwa*, niezbędnej dla realizacji celów politycznych określonych przez przywódcę. W systemie autorytarnym kreowanie wizerunku ma zapewnić przywódcy *kontrolę nad określonymi sferami życia społecznego*, które są istotne dla przetrwania i stabilności systemu.

⁷⁷ Systemy totalitarne oraz autorytarne mają charakter niestabilny, dążą bowiem do ekspansji. To prowadzi do powstania napięć w stosunkach międzypaństwowych. Efektem końcowym takiej interakcji państw mogą być konflikty zbrojne. Natomiast w systemie demokratycznym, dzięki istnieniu swobody ekspresji przeciwstawnych interesów społecznych w sferze publicznej, wzrost napięć społecznych jest akceptowalny przez władze publiczne, zwłaszcza w systemach charakteryzujących się małym zakresem kompetencji władzy ustawodawczej. Szerzej na ten temat zob. Nam T., 2007. *Rough days in democracies: Comparing protests in democracies*. European Journal of Political Research 46(1), s. 97-120.

⁷⁸ Król M., *Słownik...*, op. cit., s. 43.

⁷⁹ Uzurpacja dziennikarzy, którzy dążą do pełnienia roli bezstronnego arbitra w procesie interpretacji konfliktów politycznych ujawnianych w sferze publicznej w demokratycznym systemie politycznym, bywa przez niektórych badawczy uznawana za nieuprawnioną. Taką tezę wysuwa m.in. Peter J. Anderson. Zob. Anderson P. J., 2010. *Konkurujące modele dziennikarstwa i demokracji*, w: Anderson P. J., Ward G. (red.). *Przyszłość dziennikarstwa w dojrzałych demokracjach*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 59.

Kreacja wizerunku polityka w systemie demokratycznym jest *środkiem do zaistnienia, a następnie do jak najdłuższego przetrwania danego polityka na rynku politycznym i wyborczym*. Za miarę skuteczności kreacji wizerunku w systemie demokratycznym, można uznać liczbę głosów, które uzyskuje on w wyborach oraz poziom poparcia deklarowany dla niego w sondażach opinii publicznej. Im większa liczba głosów oraz poziom poparcia sondażowego, które uzyskuje dany polityk, tym bardziej jego wizerunek jest zgodny ze społecznymi potrzebami i oczekiwaniami.

Piśmiennictwo

1. Almond G. A., 1956. *Comparative Political Systems*. Journal of Politics 18(3), s. 391-409.
2. Almond G. A., 1965. *A Developmental Approach to Political Systems*. World Politics 17(2), s. 183-214.
3. Almond G. A., Powell Jr. G. B., 1966. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Little, Brown And Company (Inc.), Boston.
4. Anderson P. J., 2010. *Konkurujące modele dziennikarstwa i demokracji*. (w:) P. J. Anderson, G. Ward (red.). *Przyszłość dziennikarstwa w dojrzałych demokracjach*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 55 - 65.
5. Antoszewski A., 1999. *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej*. (w:) Jabłoński A. W., Sobkowiak L. (red.). *Studia z teorii polityki. Tom 1*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 73 - 88.
6. Antoszewski A., 2004. *Autorytaryzm*. (w:) Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wydawnictwo ATLA 2, Wrocław, s. 30-31.
7. Arendt H., 1968. *The Origins of Totalitarianism*. Meridian Books, New York.
8. Baczko B., 1994. *Wyobrażenia społeczne. Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
9. Baszkiewicz J., 1998. *Powszechna historia ustrojów państwowych*. Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk.
10. Betts R. K., Huntington S. P. 1985 – 1986. *Dead Dictators and Rioting Mobs: Does the Demise of Authoritarian Rulers Lead to Political Instability*. International Security 10(3), s. 112-146.
11. Bobbio N., 1987. *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
12. Borecki M., 1995. *Mussolini*. Delta, Warszawa.
13. Braud P., 1995. *Rozkosze demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

14. Brzeziński Z., 1956. *Totalitarianism and Rationality*. The American Political Science Review 50(3), s. 751-763.
15. Bullock A., 1997. *Hitler: studium tyranii*. Wydawnictwo Iskry, Warszawa.
16. Bynander F., Hart P., 2006. *When Power Changes Hands: The Political Psychology of Leadership Succession in Democracies*. Political Psychology 27(5), s. 707-730.
17. Chong-Min P., 1991. *Authoritarian Rule in South Korea: Political Support and Governmental Performance*. Asian Survey 31(8), s. 743-761.
18. Coleman S., 1975. *Measurement and Analysis of Political Systems: A Science of Social Behavior*. John Wiley and Sons, New York.
19. Dahl R. A., 1989. *Democracy and its critics*. Yale University Press, New Haven.
20. Dahl R. A., Stinebrickner B., 2007. *Współczesna analiza polityczna*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
21. Deutsch K. D., 1963. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. The Free Press, New York.
22. Dix R. H. 1982, *The Breakdown of Authoritarian Regimes*. The Western Political Quarterly 35(4), s. 554-573.
23. Dobek-Ostrowska B., 2006. *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
24. Dziak W. J., 2004. *Kim Jong Il*. Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
25. Easton D., 1965. *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
26. Easton D. 1957. *An Approach to the Analysis of Political Systems*. World Politics 9(3), s. 383-400.
27. Felczak W., 1983. *Historia Węgier*. Ossolineum, Wrocław.
28. Fenby J., 2009. *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
29. Fromm E., 2005. *Ucieczka od wolności*. Spółdzielnia Wydawnicza "Czytelnik", Warszawa.
30. Garlicki A., 1989. *Józef Piłsudski 1867 - 1935*. Czytelnik, Warszawa.
31. Geddes B., Zaller J., 1989. *Sources of Popular Support For Authoritarian Regimes*. American Journal of Political Science 33(2), s. 319-347.
32. Germani G., 1978. *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*. Transaction Books, New Brunswick.
33. Gulczyński M., 2004. *Panorama systemów politycznych świata*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
34. Hallin D. C., Mancini P., 2007. *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
35. Hallowell J. H., 1993. *Moralne podstawy demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

36. Karwat M., 2006. *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
37. Keefer P., 2007. *Clientelism, Credibility, and the Policy Choices of Young Democracies*. American Journal of Political Science 51(4), s. 804–821.
38. Kershaw I., 2009. *Mit Hitlera. Wizerunek a rzeczywistość w III Rzeszy*. Wydawnictwo Replika, Zakrzewo.
39. Kjær A.M., 2009. *Rządzenie*. Wydawnictwo Sic!. Warszawa.
40. Król M. 1988., *Słownik demokracji*. Res Publica. Kraków.
41. Kula H. M. 2005. *Propaganda współczesna: istota – właściwości*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
42. Lane J. – E., Ersson S., 2003. *Democracy: A Comparative Approach*. Routledge. New York.
43. Langer T. 1977. *Amerykańska wersja analizy systemowej w nauce o państwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
44. Lee Kaid L., Holtz-Bacha Ch. (red.), 2008. *Encyclopedia of Political Communication*. Volume 1&2, SAGE Publications Ltd, London.
45. Lewandowski J., 2001. *Estonia*. Wydawnictwo TRIO. Warszawa.
46. Linz J. J., 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder.
47. Lipset S. M., 1998. *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
48. Machelski Z. 2001. *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej: Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
49. Master M. F., Robertson J. D., 1988. *Class Compromises in Industrial Democracies*. The American Political Science Review 82(4), s. 1183-1201.
50. Mazur M., 2007. *Marketing polityczny. Studium porównawcze prezydenckich kampanii wyborczych w USA i w Polsce*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
51. McQuail D., 2007. *Teoria komunikowania masowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
52. Mider D., 2008. *Partycypacja polityczna w Internecie. Studium politologiczne*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
53. Mikołajewski K., 2010. *Zastosowanie analizy cybernetyczno-systemowej w naukach społecznych*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
54. Mojsiewicz C., 1999. *Rola opinii publicznej w polityce*. Terra, Poznań.
55. Montefiore S. S., 2004. *Stalin. Dwór czerwonego cara*. Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa.
56. Mularska-Andziak L., 1994. *Franco*. Puls Publications, London.

57. Nelson T. E. 2004. *Policy Goals, Public Rhetoric, and Political Attitudes*, The Journal of Politics 66(2), s. 581–605.
58. Noelle-Neumann E., 2004. *Spirala milczenia. Opinia publiczna - nasza skóra społeczna*. Zys i Sk-a Wydawnictwo, Poznań.
59. Ochmański J., 1990. *Historia Litwy*. Ossolineum, Wrocław.
60. Pancer S. M., 1999. Brown S. D., Widdis Barr C., *Forming Impressions of Political Leaders: A Cross-National Comparison*. Political Psychology 20(2), s. 345-368.
61. Purcell S. K., 1973. *Decision – Making in an Authoritarian Regime: Theoretical Implications from a Mexican Case Study*. World Politics 26(1), s. 28-54.
62. Rawnsley G. D. 2005. *Political Communication and Democracy*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
63. Roberts A., 2003. *Hitler i Churchill. Sekrety przywództwa*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
64. Roberts D. D., 2006. *The Totalitarian Experiment in Twentieth-Century Europe. Understanding the Poverty of Great Politics*. Routledge, New York.
65. Rydlewski G., 2004. *O skutecznym działaniu w polityce. Dziesięć przykazań nie tylko dla ludzi polityki*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
66. Rydlewski G., 2009. *Rządzenie w świecie megazmian (Studium politologiczne)*. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
67. Ryszka F., 1984. *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
68. Ryszka F., 1985. *Państwo stanu wyjątkowego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*. Ossolineum, Wrocław.
69. Sartori G., 1998. *Teoria demokracji*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
70. Service R., 2008. *Towarzysze: komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
71. Sztompka P., 2007. *Zaufanie: fundament społeczeństwa*. Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK, Kraków.
72. Taehyun Nam., 2007. *Rough days in democracies: Comparing protests in democracies*. European Journal of Political Research 46(1), s. 97-120.
73. Tucker R. C., 1965. *The Dictator and Totalitarianism*. World Politics 17(4), s. 555-583.
74. Voltmer K., 2006. *Mass Media And Political Communication in New Democracies*. Routledge, New York.
75. Waite R. G. L., 1971. *Adolf Hitler's Guilt Feelings: A Problem in History and Psychology*. Journal of Interdisciplinary 1(2), s. 229-249.
76. Weber M., 2004. *Racjonalność, władza, odczarowanie*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

77. Wiatr J. J., 2008. *Przywództwo polityczne. Studium politologiczne*. Wydawnictwo WSHE, Łódź.
78. Wołkogonow D., 1998. *Stalin. Tom 1*. Wydawnictwo AMBER, Warszawa.